

УКРАЇНСЬКІ ШІСТДЕСЯТНИКИ В РОМАНІ-СПОГАДІ

І. ЖИЛЕНКО «НОМО FERIENS»

У статті проаналізовано постаті українських шістдесятників, як вони змальовані в романі-спогаді поетеси І. Жиленко «Homo feriens». Дано загальну характеристику руху шістдесятництва, його ролі в історії і культурі українського народу, також звернено увагу на характери й оцінку, яку дає І. Жиленко своїм товаришам-шістдесятникам. Розглянуто розкіл шістдесятників, що мав місце вже в середині шістдесятих років ХХ століття.

Ключові слова: шістдесятництво, дисидентство, мемуаристика, роман-спогад, літературний портрет

В статье проанализированы образы шестидесятников, изображенные в романе-воспоминании поэтессы И. Жиленко «Homo feriens». Дана общая характеристика шестидесятництва, его роли в истории и культуре украинского народа, а также обращено внимание на характеры и оценку, которую дает И. Жиленко своим товарищам-шестидесятникам. Рассмотрен раскол шестидесятництва, имевший место уже в середине шестидесятых годов ХХ века.

Ключевые слова: шестидесятництво, дисидентство, мемуаристика, роман-воспоминание, литературный портрет

This article deals in analysis of characters of Ukrainian “artists of the sixties” which are depicted in the memoir novel “Homo feriens” by I. Zhilenko. In the article this movement is characterized, its role in history and culture of the Ukrainians is shown, also special attention is given to the characters and assessment which memoirist gives to her fellow-artists. The final part of the article

is concerned with the split of the “artists of the sixties” movement, which took place in the mid-sixties of the XX century.

Key-words: “artists of the sixties” movement, dissidence, memoir literature, a memoir novel, literary portrait

Шістдесятництво зіграло значну роль у збереженні й збагаченні української культури в часи Радянської влади. З цього осередку вийшло багато визначних майстрів слова, талановитих художників та врешті й політиків. Багато з них зазнали гонінь, деякі загинули в таборах, дехто вижив попри все. Когось з них, декадентів, влада змусила змінити свої погляди і оспівувати комуністичну партію та писати «під замовлення» та в рамках соцреалізму – панівної, програмної художньої течії того періоду, хоча більшість з них таки зберегли свої погляди на природу і завдання творчості. Саме шістдесятники допомогли виховати покоління людей, які не цураються розмовляти рідною мовою, людей, що є справжніми патріотами України. До появи шістдесятництва в українській культурі існували лише поодинокі імена, в шістдесяті роки XX століття в неї увійшли десятки нових, талановитих творців у всіх сферах мистецтва. Шістдесятництво стало ядром українського дисидентства і руху за збереження національної культури. Вивченням творчої спадщини шістдесятників займається на сьогоднішній день багато дослідників, серед них: О. Галич, В. Дончик, Б. Мельничук, В. Деревінський, Я. Секо, Д. Дроздовський, Л. Тарнашинська та інші.

Разом з тим, канон шістдесятництва досі не визначений: «Поняття канону в шістдесятництві на сьогодні набрало виразного статусу плаваючого, і на це поки що нема ради, адже на його формування впливає широкий спектр чинників – від методологічних до особистих, амбіційних» [6, 60]. Проблема кого ж саме вважати шістдесятниками а хто знаходиться поза меж руху актуальна й до сьогодні. Звичайно, існує усталений список окремих імен – загально визнаних українських шістдесятників. Але це не допомагає

звукити коло митців, які творили в означений період. Дехто з дослідників включає до поняття «шістдесятники» лише митців періоду 1960-63 року (Л. Тарнашинська), інші ж, розширюючи коло, називають 1950 та 1980 роки як межі початку і кінця активної діяльності членів руху (Д. Дроздовський). Проблема ускладнюється ще й тим, що багато шістдесятників ще живі й творчо активні. Характеристика українського шістдесятництва як цілісного явища досі не надана. Все вищезгадане доводить актуальність теми нашої статті.

З точки зору вивчення руху шістдесятників і епохи хрущовської відлиги представляють найбільший інтерес спогади самих учасників руху. В нашій статті ми звернемось до роману-спогаду української поетеси Ірини Жиленко «Homo feriens». Мета даної статті – проаналізувати характери українських шістдесятників, що подані з точки зору одного з членів руху (у даному випадку, це поетеса Ірина Жиленко). Задля досягнення вищезгаданої мети ми поставили перед собою такі завдання: по-перше – дати визначення поняттю «шістдесятництво», визначити його специфіку й умови виникнення, структуру; по-друге – виділити в тексті роману-спогаду цитати, що містять найбільш виразні й чіткі характеристики шістдесятників з точки зору автора; і по-третє – розглянути поділ шістдесятників, запропонований автором.

Назва книги «Homo feriens» перекладається з латині як «людина святкуюча». Така назва книги пояснюється тим, що автор її завжди оптиміст, І. Жиленко вважає, що достатньо лише бажання, щоб бути щасливим. Навіть у найскрутніші часи вона не втрачала свого оптимістичного настрою і відтак, щастя. У творі автор послуговується жанром літературного портрету, даючи характеристику людям зі свого оточення. Серед них є такі відомі шістдесятники як І. Драч, І. Дзюба, В. Дрозд, І. Світличний, Є. Сверстюк, Є. Концевич, Є. Гуцало, В. Шевчук, А.Горська, О. Заливаха, В. Чорновіл та інші. Далі ми розглянемо декотрі портрети докладно.

Шістдесятництво було рухом духовного опору насильницькій русифікації та нищенню культурного спадку українського народу.

Шістдесятники, будучи палкими патріотами рідної країни, намагалися поєднати літературу і життя. Це природно ставило їх в опозицію до методу соціалістичного реалізму, що пропагувався компартією СРСР як передовий метод мистецької творчості. Достатньо згадати лише відомі «паровози» чи «поплавки» – вірші переважно ура-патріотичного змісту, які писали поети-шістдесятники щоб проштовхнути збірку у друк, щоб збагнути як жорстко обмежувала компартія свободу слова. В українському шістдесятництві з часом оформились три угруповання: дисиденти – активно незгодні з політикою партійної верхівки, противники тоталітарного режиму, інакодумці; конформісти – митці, що свідомо чи несвідомо поступалися своїми правами заради простого фізичного виживання; «внутрішні емігранти» – письменники, поети, що не маючи надії на опублікування своїх «крамольних» творів писали «у шухляду», для себе. Серед дисидентів – І. Світличний, А. Горська, О. Заливаха, поміж конформістів – І. Драч, Д. Павличко, В. Коротич, у числі «внутрішніх емігрантів» – Л. Костенко, В. Дрозд, В. Шевчук та інші.

Центром і рушійною силою шістдесятництва безперечно був І. Світличний. Навколо нього згуртувалась тодішня творча молодь. Але назвати його вождем було б неправильно, бо він скоріше згуртовував ніж керував осередком творчої молоді шістдесятників: «При цьому хочеться зауважити, що поняття “лідер”, при характеристиці ролі І. Світличного в шістдесятництві, видається не надто переконливим. Він не був лідером у тому сенсі, як ним не були М. Ганді чи Че Гевара, Марadona чи Джон Леннон, особи дуже контраверсійні, але схожі за своїм впливом на оточуючих. Мова йде про інший статус, який не зводиться до надто формалізованих визначень типу “ідеолог”, “вождь” чи “провідник”» [4, 156]. Ось як згадує його І. Жиленко: «Звідки одразу такий букет людей воістину прекрасних? Григорій Кочур, Борис Антоненко-Давидович, Микола Лукаш, Михайлина Коцюбинська, вся родина Світличних, Алла Горська, Віктор Зарецький, Євген Сверстюк, Іван Дзюба, Василь Симоненко, Галина Севрук,

Людмила Семикіна, Веніамін Кушнір, Роман Корогодський, Анатолій Перепадя, брати Горині і...Опанас Заливаха. Всіх не перелічиш. Тепер я розумію: все це – Іван Світличний. Усі ми зібрані Іваном, усі ми зішлися на світло його серця» [3, 151-152]. І. Світличний налагодив самвидав, де «опальні» шістдесятники могли хоч якось розповсюджувати свої твори. В українському самвидаві також друкувались і розповсюджувались статті що торкались історії, культури, сьогодення і майбутнього народу, висвітлювали найважливіші події і політику радянської влади, як про це свідчить В. Деревінський: «В працях шістдесятників не лише подавалася історична ретроспектива буття українського народу та тогочасний його стан, а й вказувалися мета, до якої слід прямувати» [1]. Серед найвідоміших праць, що вийшли в самвидаві можна назвати книги І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», В. Чорновіла «Правосуддя чи рецидиви терору», В. Мороза «Репортаж із заповідника імені Берії» та інші. Навколо І. Світличного оберталось усе культурне життя не лише Києва, а й усієї України. Він плекав, підтримував молоді таланти з усіх регіонів нашої країни. Було багато талановитіших, яскравіших постатей в українській культурі того періоду, але усіх їх перевершує своєю безмежною добротою і турботливістю Іван Світличний: «Були постаті, здавалось – яскравіші, значніші. Але з кожним прожитим десятиріччям пригасають «інші» й розгорається пам'ять про скромне наше «вусате сонечко» (В. Стус), про великого мудреця, добру людину і гіркого мученика – Івана Олексійовича Світличного» [3, 152].

Аллу Горську І. Жиленко пам'ятає різною – реготливою і гнівною, турботливою і нещадною. Однією з найвизначніших рис Горської Жиленко вважає чесність, іншою – інтелігентність: «І стільки ніжної інтелігентності в її майже обов'язковому «Ви» до Опанаса, Івана, Євгена Сверстюка... Навіть зовсім юному, чи не школяреві, Сергію Білоконю вона казала «Ви»» [3, 153-154]. Письменниця підкреслює, що трошки побоювалася навіть Аллу за її звичку називати речі своїми іменами. Також мемуаристка відзначає

байдужість художниці до матеріальних благ, з якої природно бере початок і щедрість.

Про Ліну Костенко поетеса згадує як про свого кумира – в характері Ліни було все чого так не вистачало Ірині: внутрішня сила й воля. «Неймовірна красуня, жіночна, дотепна і...залізна! В ній відчувається незламна воля і внутрішня сила, якої мені так бракує...» [3, 186].

Іван Дзюба, дисидент і літературний критик, теж посідає одне з найвизначніших місць у спогадах І. Жиленко. Вона згадує і його зовнішність і манеру говорити: «Коли цей вродливий, стрункий чоловік зі світло-наївними, аж мовби дитинними очима виходив на сцену – аудиторія завмирала. Іван був гладіатором і лицарем, а кожен його вихід на трибуну – поєдинком. Із глупством, косністю, підлістю, ошуканством. Ораторських прийомів не було. Ні громових розкатів голосу, ні ядучого сарказму боронь Боже! Іван говорив спокійно і чемно» [3, 158]. За що ж його так не любили письменницькі і державні «власти»? За те, що він не відчував остраху перед ними. За безжалісність, з якою він викривав брехню, підлабузництво, доноси – усі закулісні справи тодішніх літературних й прилітературних кіл. Не знаючи ні хитрощів, не слухаючи пересторог він найпершим реагував на всі значні події літературного й політичного життя України. Під час своїх промов був завжди спокійний, хоча завжди йому заважали і не давали закінчити. Лише один раз на пам'яті Ірини Жиленко він обурився, крикнучи: «А ви що думали?! Ви будете брехати, а я – мовчатиму?» І про арешти української інтелігенції, що почалися в середині шістдесятих років ХХ сторіччя першим заявив саме він. І. Дзюба був обличчям і голосом українського шістдесятництва.

Євген Сверстюк у спогадах поетеси оптимістичний, завжди енергійний і повний творчих планів письменник. Здається і сам вигляд Є. Сверстюка, трохи смішний, трохи романтичний, відповідає слову оптиміст: «Милий смішний Сверстюк у своєму допотопному капелюсі, сталінської ширини штанях, які він усе збирається завузити, в потертому пальтечку, худенький і

далеко не «благополучний». Але з такою яскравою посмішкою, з такими фанатично-світлими ті іронічними очима» [3, 246]. Однак, його характер має два боки: Сверстюк-ентузіаст – для інших, сторонніх людей; для близьких же йому людей відкривається інший Сверстюк: «Коли нас ніхто не чує, він ніколи не бадьориться, не вправляється у саркастичних афоризмах – зі мною він сумний, немолодий і втомлений. Але варто підійти до нас комусь – і Сверстюк миттю змінюється: море енергії, фонтан іронії і вулкан оптимізму» [3, 252].

Опанас Заливаха, художник з Західної України, змальований у романі І. Жиленко як типаж «божевільного генія», що настільки занурюється у свою роботу, що все інше для нього просто перестає існувати на цей час. В своїй майстерні у Києво-Печерській лаврі, він працює над мозаїкою із зображенням Шевченка, що на тлі сонця стискає кулаки. Його зовнішній вигляд майстерно передає мемуаристка: «Опанас із розколошканим волоссям і вусами, бруднющий, обдертий, світить коліними, подряпані і побиті руки. Перев'язані якимись ганчірочками. Він добряче малахольний. Працює як одержимий» [3, 237]. Хоча автор і використовує для характеристики Опанаса слова «малахольний» і «одержимий» але ця оцінка позитивна, бо І. Жиленко завжди поважала силу натхнення митців, які поринають у роботу з головою, вона бачить і оцінює талант О. Заливахи, з захватом передивляючись його мозаїки і картини й щиросердно сумуючи з того, що більшість їх не побачить світ.

Євген Концевич, котрого Ірина Жиленко в романі часто називає просто Женько, приваблював її не тільки своєю зовнішньою красою, а більше тим, що попри свій стан (адже він ще у 17 років зламав собі хребет і тому не міг самостійно пересуватися) він залишався життєрадісним й творчо активним. Він завжди залишався веселим і сприймав світ із захватом, наче дитина.

Глибока повага відчувається в словах, написаних мемуаристкою про Івана Драча: «Драч – яскраве явище української культури, і судити його можна тільки за творами його, а не за тим, сидів він у таборах чи у

президіях» [3, 323]. Драча І. Жиленко поважає як поета, співця українства, і протестує проти сучасної тенденції обожнювати і героїзувати лише тих шістдесятників, які переслідувалися радянською владою, були арештовані, запроторені до таборів чи вбиті. Справжня цінність творчого генія, вважає І. Жиленко, у його творах, а не в тому, наскільки він постраждав за Україну.

Про В. Чорновіла: «Славко ерудований на всі боки – колосальні знання з історії, мистецтва, фольклору, діалектології, тощо» [3, 318]. Вона підкреслює високий інтелектуальний рівень В. Чорновіла і широке коло його інтересів. Він був справжнім другом шістдесятників, видатним політиком і патріотом. Але все ж таки політик у ньому був на першому місці на відміну, наприклад, від І. Світличного, який не вмів конспіруватись, робити щось таємно, так, щоб не знала влада. Різниця між ними стає очевиднішою з плином часу, її помічає і І. Жиленко, коли розділяє рух шістдесятників на дві течії: чистих митців та політиків («руйнівники системи», бунтарі). Існували ще «кентаври» – поети-воїни, поети-політики, суто український феномен. З перших мабуть, крім самої І. Жиленко, важко знайти ще когось серед шістдесятників. Більшість використовувало слово як зброю для боротьби за національне відродження. До чистих політиків вона відносить В. Чорновіла, наголошуючи, що попри всю свою зацікавленість культурою, він не мислив свого життя без політичної боротьби. Нарешті, до кентаврів, крім І. Світличного, вона включає також свого чоловіка В. Дрозда. Є. Сверстюка, І. Драча, Є. Концевича, І. Дзюбу (хоч той і був деякий час міністром культури України з 1992 по 1994 роки). І. Дзюбу вона описує як наївну непрактично-кабінетну людину, яка лише за примхою долі опинилася в міністерському кріслі і підкреслює, що в його характері не було жаги до багатства, влади чи скандальної слави.

На завершення залишається додати, що свідчення очевидців та учасників руху шістдесятництва надають важливий та цікавий матеріал для вивчення не тільки причин виникнення руху, але й для оцінки ролі кожного з членів руху в боротьбі за збереження національної культури і цінностей

українського народу. Шістдесятництво було покликане до життя нагальною потребою українського народу до відродження духовності, цей рух – насамперед рух духовного опору. До числа шістдесятників слід відносити митців, які почали друкуватися в п'ятдесяті роки, але чий талант остаточно визрів лише в шістдесятих, і тих, чия творча діяльність продовжувалася і в подальшому – в 70-80х роках минулого століття. Серед шістдесятників були й відкриті дисиденти, й конформісти, а ще й ті, хто вимушений був замкнутись у собі й писати «у шухляду».

Ця стаття є фрагментом дисертаційного дослідження з теми “Жанровий різновид роману-спогаду” й тема статті більш широко розглянута в означеній кандидатській дисертації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деревінський В. Висвітлення становища українців у СРСР у статтях шістдесятників. Режим доступу: <http://yargosch.mylivepage.com/wiki/1325/380>
2. Дроздовський Д. Українське шістдесятництво: розставляючи крапки...Режим доступу: http://ruthenia.info/txt/drozdovsky/60_krapka.html
3. Жиленко І. Homo feriens / І. Жиленко; передм. Михайлини Коцюбинської. – К.: Смолоскип, 2011. – 816 с.
4. Секо Я. Іван Світличний в русі шістдесятників. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2010_1/materialy/2010_1/27_Seko.pdf
5. Секо Я. Історичний дискурс українських шістдесятників. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ues/2010_5_1/Articles/15_Seko.pdf
6. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: аберація явища у постмодерному прочитанні / Л. Тарнашинська // Слово і Час. – 2006. – № 3. – С. 59-71.